

El camí dels morts*

per Xavier Amorós

«És un dels més llargs i dels més antics. Arrenca del Camí Vell de Riudoms, sota el mas de Ferreter; passa tocant a l'ermita de Misericòrdia, travessa la carretera de Cambrils damunt del Mas de Pedret, i s'interna en territori de la Capella fins a trobar, vora el Mas de Freixa, el Barranc de l'Escorial. El travessa, així com també la carretera de Salou, després de la qual forma el límit divisor i entre el terme de Reus i el de Vila-seca fins a la via de Tarragona. Aleshores torna a internar-se al terme, passa per vora del Mas de Larrard fins a trobar el camí de Bellisens damunt el Mas de Plana, on aparentment mor. Ens han dit, però, que el Camí del Roure també es considera Camí dels Morts.»

(Ramon AMIGÓ ANGLÈS, Els topònims de la ciutat i del terme de Reus, [Reus 1957].)

Des del terrat del xalet, vam veure soldats que corrien i que avançaven cap al barri pel garroferar de l'altra part del barranc i de la via. Vèiem caps vermells, que després vam saber que eren casquets de moros «regulars», barrejats amb altres que es confonien més amb el color de la terra i de les branques. Vam córrer escales avall i ens vam afuar cap al refugi. «Són aquí; són aquí!», vam dir, cridant, però no massa. I tots, grans i petits, vam encauar-nos.

Al fons del refugi, al recambró, l'excitació creixia. Érem quatre o cinc famílies barrejades. Hi havia sentiments enconstrats. Teníem tots molta por, això sí, però també l'esperança d'haver aconseguit —encara no n'estàvem absolutament segurs— salvar del tot l'enorme perill de la guerra i estar a frec de recuperar el temps normal, perquè molts de nosaltres consideràvem com un final de la guerra el fet que, en aquelles altures, passés el front de llarg, i el territori nostre s'afegís al botí geogràfic dels ja indiscutibles vencedors.

Els de casa m'estiraven, però jo no vaig aguantar més i vaig sortir corrents cap a fora. Al terraplè, tocant a la via, i a l'inici del primer carrer de xalets, hi havia un grup de soldats comandats per un tinent que no sabia per quin camí tirar. Un dels soldats portava una bandera espanyola, no gaire grossa, i la duia com una eina més. El senyor Esteve, veí, militar retirat per la llei Azaña, es va quadrar i es va presentar, i responent a preguntes del tinent li va dir que l'estació nova era a sis minuts, seguint la via, i la plaça de Prim, passant per l'estació vella, a uns dotze minuts, tirant carrer avall.

* Primers capítols de la segona part del relat autobiogràfic de Xavier Amorós. Uns fragments de la primera part, sota el títol de *L'agulla en un paller*, foren igualment publicats a «Els Marges», núm. 15 (gener de 1979), ps. 57-72.

Èrem, amb l'Antonio, al costat de l'ex-tinent Esteve. L'Antonio va acompanyar un grup de vint soldats i un sergent, per la via, cap a l'estació principal, i jo vaig seguir amb el tinent i els seus homes cap al centre de Reus. Mentre fèiem via, el tinent m'anava preguntant si l'estació del nord i els quarters venien de pas. Jo li anava dient que sí i em meravellava d'anar amb l'oficial davant de la tropa d'una setantena d'homes, les tres quartes parts dels quals eren moros. Pel carrer nou del costat de casa, vam saltar, aviat, les vies, situades al final, després d'un desnivell. Tot era a mig urbanitzar, primer, i, després, ple de clots de les bombes i de vagon destruits i de ferralla cargolada. L'estació cul-de-sac era al capdavant, amb l'andana pelada sota l'esquelet de la coberta. Al final, tocant a les escales del refugi, esperava un guardaagulles, amb una bandereta blanca i la duia, tal com portava la reglamentària, al pas a nivell de la Munta-i-baixa. L'homenet va saludar solament el tinent i va mormolar una benvinguda, apresada de memòria, en nom del personal de l'estació, enfonyats al refugi. El tinent va deixar dos soldats de punt i vam seguir cap als quarters quasi immediats. «¿Estás seguro que se han ido los rojos?», em deia tot caminant de pressa. Jo el tranquil·litzava; li assegurava que tots els soldats republicans havien marxat feia hores per la carretera de la costa, perquè no els tallessin el camí.

Vam entrar a la caserna; els soldats es protegien contra els murs que anaven de la portalada, oberta de bat a bat, al pati interior. Tot estava enormement trasbalsat, ple de runa, ensorrat, a trossos, per les bombes. No hi havia ningú.

I en sortir, per la gran esplanada a mig urbanitzar, on hi havia hagut els pavellons d'oficials vam enfilar, per fi, cap al Campanaret, cap al carrer de Llovera; cap a la plaça de Prim. No es veia ànima vivent.

En arribar al Campanaret, al capdamunt mateix del carrer de Llovera —estès en lleuger pendent, de cent cinquanta metres, que acaba a la plaça de Prim—, vaig avisar l'oficial que la plaça era al final del carrer. Llavors, a l'altra punta, vaig veure un grupet de cinc o sis persones, tocant als porxos, pròximes a una de les entrades als grans refugis de la plaça. L'oficial aturà la tropa i els digué que, a quatre passes, hi havia el centre del poble. Els moros es destriaren i, avançant mitja dotzena de metres, es van arraïmar, com jugadors de rugby en iniciar la partida, i van aviar una brevíssima salmòdia i, un cop acabada la salmòdia, engegaren una cursa carrer de Llovera avall cridant o cantant de forma estentòria i amb els braços aixecats, brandant els fusells. Els soldats espanyols seguien darrera, a banda i banda del carrer, arrambats a les parets, i el tinent i jo tancàvem la marxa. No hi havia ningú més en tot el carrer. Balcons i finestres estaven deserts; tot orifici, tancat i barrat; amb una sola excepció: la fonda de ca la Pauleta estava oberta, esperant els nous clients. Segurament havia servit els darrers desdejunis i només se saltarien el servei del dinar. A la porta hi havia el conserge suplent, el Minguet, gitano, el qual, obligat a treballar per les autoritats revolucionàries, s'havia buscat una feina més delicada que la de les brigades d'obres municipals. El Minguet mirava l'espectacle amb indiferència total perquè, des que pencava, havia perdut definitivament l'humor.

Les forces van arribar a la plaça de Prim. A una simple indicació del tinent, grups de quatre soldats es van situar a la boca dels sis carrers que hi conflueixen i la resta de moros i cristians van envoltar el monument equestre del general, situat al bell mig.

Amb tot això, des que havíem començat a baixar dels xalets fins a aquell moment, només havia passat un quart llarg, que de cap manera arribava a la mitja hora. Aquesta va ser la primera parada de més d'un minut. El tinent, després de mirar el rellotge, va comentar que tenien l'ordre de coincidir a partir de

la una amb els que venien per la carretera de Montblanc i els que baixaven per la de Falset. L'oficial era home de poques paraules. Em va semblar que podia ser un militar de complement i que feia la feina sense entusiasme. Aviat el vaig perdre de vista.

Fins aquell instant, tot continuava desert. Però, quasi de seguida, es va iniciar un moviment que en poc temps arribà a ser inusitat, després de tanta calma. La gent va començar a treure el cap per la boca dels refugis, a espiar per les finestres, a guaitar pels balcons i, finalment, a sortir al carrer. Es veia de seguida que ho feien amb un esperit especial, com amb el d'haver-se tret el malson de la guerra de sobre, i prou.

La plaça bullia i la gent estava excitada. Arribaven més soldats per un costat i altre. La gernació em va dur cap a la plaça del Mercadal, la de l'ajuntament. Al balcó hi havien col·locat una bandera espanyola i, al seu costat, a l'ampit d'un finestral, una bandera catalana. De moment vaig respirar. «Aquesta gent de l'*España Nueva* són diferents», em deia. Al cap de dues hores la bandera catalana va desaparèixer i mai no la vam tornar a veure per enlloc.

Una altra cosa que va desaparèixer *ipso facto* —i encara més de pressa que la bandera, perquè ja se sap que els temes de calés tenen sempre absoluta prioritat— van ser els bitllets de banc de la República. Vull dir que van desaparèixer immediatament del curs legal i van ser substituïts, si en sortien de les butxaques dels nou arribats, pels que havia emès el govern militar de Burgos. En un tancar i obrir d'ulls els bitllets de la República ja no van servir per comprar ni un tomacó. Aviat vaig tenir ocasió de constatar abundantament tot aquest afer del canvi de moneda i del comprar i del vendre, perquè, sense poder-me permetre cap *dolce far niente* per a celebrar el que jo considerava el final de les penalitats, l'endemà mateix de l'entrada de les tropes, vaig ser requerit a afegir-me a un petit grup que s'havia de fer càrrec del funcionament de Les Amèriques, la botiga de robes del carrer de Llovera que el meu pare regentava junt amb dos socis més. El personal que duia l'establiment els darrers mesos —els titulars havien estat incorporats, per lleves, a l'exèrcit republicà— s'havia dispersat per masies i pobles dels tombants de Reus quan les avantguardes de l'exèrcit rebel s'acostaven a la població, i els disponibles per a dur a terme la reobertura ni arribaven a mitja dotzena i l'espai a cobrir venia a ser molt considerable. Calia obrir de seguida l'establiment i les presses venien de dalt, dels comandaments militars, els quals arribaven a Catalunya amb un afany extrem de proveir de teixits, un afany determinat pel fet que a la zona rebel no tenien fàbriques tèxtils. Vam rebre un avís comminatori de l'Ajuntament ordenant-nos d'obrir la botiga a la venda. A Reus encara no havia tornat el corrent i la botiga tenia molt poca claror natural, però, vulguis o no vulguis, estàvem disposats a fer front a aquella àvida clientela, amb els prestatges mig buits per la penúria del darrer any, determinada, sobretot, per les dificultats de distribució. A quarts de deu del matí del segon dia del canvi, érem, doncs, darrere la porta de la botiga més o menys a punt per engegar, però no sabíem com començar-ho. Mentre ens ho pensàvem —o s'ho pensava el meu pare, que era el responsable— va trucar un home gros, vestit de comandant. Un grup de militars s'esperava fora. «*Me sirven a mí que soy comandante*», va dir. Volia unes pells, per al coll del capot, i quan va veure els preus, que eren d'abans de la guerra, ens va deixar com un drap brut. Va cridar: «*rojos, ladrones, judíos*», peça per peça; va rebatre les pells per terra i va marxar escapat. Tot seguit van entrar els altres i immediatament van atapeir la botiga. Ells mateixos van establir el torn, tenint en compte el temps d'espera

i la jerarquia del comprador combinats: primer els *jefes*, després els oficials, els seguien els sots-oficials, els caporals, els soldats espanyols, per aquest ordre, i finalment tocava als moros «regulars» —els enganxats en unitats especials per a indígenes de l'exèrcit espanyol que ocupava el Marroc— i, en darrer terme, els moros més voluntaris, els «irregulars», els de les càbiles, gent espellifada, bruta, d'aspecte tirant a sinistre, disposats, a camp obert, a la rapinya, al saqueig, a la violació. Tots, tret dels de la tropa més esqueixada, ens tractaven despectivament, sense cap paraula cordial, regatejant i queixant-se dels preus —encara que van respectar les regles del joc comercial—, impacients i irritats perquè ens costava de reconèixer els nous bitllets de Burgos, perquè no teníem canvi, perquè fèiem comentaris, entre nosaltres, en català, tot amb una agressivitat que només es notava atenuada per les presses i pel desig d'obtenir les mercaderies. En tot aquell primer dia no vam veure cap català fins al final de la jornada; quan ja tancàvem, van comparèixer dos capitans, amb cognoms coneguts de la burgesia tèxtil barcelonina —d'aquells que s'havien hagut de passar a l'altra banda per a salvar la pell—, acompanyant i assessorant tres voluminosos generals, disposats a proveir de teixits les famílies i voltats, pels quatre cantons, d'assistents i ordenances. Els capitans van ser molt cortesos amb el meu pare —a la resta ni ens tenien en compte—, i aquesta cortesia contrastava amb l'actitud dels generals, sorruts i despectius, i, per cert, tractats, al seu torn, amb servilisme, pels dos capitans. Com que no hi havia electricitat, vam haver de fer la dilatada operació il·luminats amb lots, fins a esgotar les piles, i, després, amb la claror inesperada d'un fanal d'acetilè, subministrat a darrera hora per l'estol de servidors que atenien el quintet. Tot plegat, dues dotzenes de figures insòlites, espectralment il·luminades, bellugant a l'entorn dels taulells d'una botiga.

En un moment determinat, tota aquesta gent va desaparèixer. Resulta que havien fet una pausa d'unes quantes jornades, no gaires, amb el propòsit de reagrupar les forces, amb la línia del riu Gaià com a límit nord. Un cop enllestida l'operació, havien de seguir avançant cap amunt: cap a Barcelona. Quan ens en vam adonar, la ciutat havia quedat tirant a despoblada, fins i tot silenciosa, cosa no gens estranya si tenim en compte que la guerra havia buidat Reus i que moltes persones estaven empantanegades en el tripijoc militar i polític. La circulació resultava extremadament escassa fins pels carrers que corresponien al pas de la carretera d'Alcolea i que s'escolava pel centre de Reus. Un dia, comprès, em sembla, entre el vuitè i el desè de l'ocupació, per aquest trajecte de la carretera que creuava la plaça de Prim, el melic de la ciutat, va iniciar-se el trànsit d'una enorme columna de gent armada. El seu pas va durar més de dues hores. Eren tropes del Marroc, dels espellifats, succintament armats: tots amb el simple mosquetó, la baioneta i les cartutxeres, no gens uniformats, sinó coberts amb els vestits d'origen i cofats amb turbants, encapçalats, en el vèrtex de les unitats majors, per oficials espanyols, però dirigit, cada segment, per personatges marroquins d'edat considerable, i de cos voluminós la majoria d'ells, i que anaven encarxofats sobre el llom d'unes mules que resultaven els únics animals d'aquella formació insòlita.

Tota aquesta força va passar també en silenci, sense aturar-se mai, sense un crit, com una enorme, espessa i inacabable corrua d'orugues processonàries.

Després del pas d'aquesta gernació armada, va retornar la buidor evident. Els carrers es veien desolats, més bruts que mai, tots ells mutilats, ací i allà, per les bombes, amb les cases esventrades en una quantitat molt considerable, i amb

la runa dins mateix, com si s'acabés de produir el sinistre, amb molts pisos i habitacles buits, ensenyant les plaques de les finestres sense vidres, esmicolats, arreu, per les innombrables explosions dels bombardeigs de l'any anterior, del 38, tot just acabat de desgranar, i les façanes de les cases senceres, rosegades, encara, per la metralla. I la gent, derrotada tota, sense cap rastre d'alegria, preocupats per la sort incerta de molts familiars, per les dificultats econòmiques perquè faltaven els sous i l'activitat en la majoria de famílies. Ni els que es consideraven vencedors o molt identificats amb els vencedors, podien tenir altra moral que l'ànim feble del qui enceta una dilatada convalescència que no sap com acabarà. Ni el mateix exèrcit guanyador que havíem vist passar, no tenia cap aire triomfal: era un exèrcit fatigat, exhaust, mal vestit, mal armat, mal proveït, mal transportat; un exèrcit que anava a peu d'un cap a l'altre de la península en espardenyes, només capaç de vèncer un altre exèrcit encara en pitjors condicions: un exèrcit absolutament descalt.

El governador de Tarragona demanava a la població que deixés la seva actitud passiva, que expressés la seva alegria i el seu entusiasme com a mostres de gratitud als vencedors. Però les seves proclames a «Diario Español» de Tarragona no tenien cap ressò. La gent havia desitjat el final del malson, de la guerra, i molts, si eren tots a casa, ja s'hi trobaven al final, perquè militarment allò ja ho veia tothom llest i beneït: el naufragi dels republicans estava més que consumat, tot i que la guerra continuava i quedava mitja Catalunya i les zones de València i del centre de la península que encara no estaven ocupades pels rebels vencedors, però no s'esperava —ni quasi es desitjava, si això hagués exigit més sacrifici— cap impensat miracle. Però llest, per a molts, el malson, el despertar era amarg.

Hi va haver, això sí, el xardorós retorn a les pràctiques religioses, de seguida escandalosament aprofitades per la nova política, i la primera missa pública —de campanya, a l'aire lliure— va semblar molt més una plataforma perquè Fernández Cuesta fes una arenga, plena de tòpics i teatralment mal interpretada, que no la recuperació de l'acte estellar de la litúrgia catòlica.

Em va quedar la vaga impressió que aquella gent compungida feia una mena d'acte de contrició col·lectiu. Però segurament aquesta impressió només era una idea, mal aclarida, d'un noi de quinze anys que havia oblidat alegrement la disciplina religiosa i la por del càstig que corresponia a l'oblit.

Haviat caigut Barcelona, pràcticament, sense resistència. La notícia va causar molt poc ressò. Els carrers de Reus continuaven sense cap mena d'animació. Per altra banda, no s'hi veia ni un sol militar. Era evident que tots es trobaven esmerçats en l'ocupació de Catalunya. L'únic intent d'animació detectable era, en tot cas, ornamental i amb intencions propagandístiques. Des que havien entrat aquella gent (llavors ja en deïem «els nacionals», i dels vençuts «els rojos», tal com abans en deïem «els facciosos» i, dels d'aquí, «els de la República»), ho havien emplenat tot de banderetes bicolor —nosaltres en deïem «monàrquica», perquè la bandera espanyola de la República era tricolor— i de banderoles i de cartells impresos i també de cartells a mà; d'aquests darrers, obligatòriament, un a cada casa, a cada porta, en un intent d'evitar el pillatge i redactat segons fórmula oficial: «*Esta casa está ocupada por su dueño. Viva Franco. Arriba España*». Els cartells impresos, profusament enganxats per les parets, eren amb consignes i eslògans polítics, però, majorment, amb el rostre de Franco, del «caudillo», el nom i el perfil del qual ens l'anaven empapussant —amb poc rebuig, val a dir-ho— del matí al vespre.

D'aquell Reus, mig desert, mig buit, n'havien desaparegut les patrulles, els soldats de vigilància, i quan ja no es veia persona humana amb una arma llarga per enlloc, sorpresivament, van començar a deambular pel carrer alguns nois, no militars, entre setze i disset anys, amb fusells, per cert, dels més llargs: amb fusells russos. Eren fills de les comptades famílies carlines que hi havia a Reus, gent de dreteta, tan rics en devocions com justos de cabals; resadors i renegaires; d'aquells que semblava que volguessin compensar la manca d'un cobejat patrimoni amb la intensitat del seu fervor patriòtico-religiós, i que tot i ser treballadors a sou, o suant sang en modestíssims tallers propis, havien estat absurdament delmats per obcecats pseudo-anarquistes. Set o vuit d'aquests joves —de fet ni arribaven a deu— es feien veure amb els fusells pels carrers més cèntrics. ¿Què dimonis devia passar? Nosaltres —un petit grupet de nois, escolars en vacances no reglamentades, amb l'Institut tancat—, ens ho preguntàvem mentre els miràvem amb perplexitat i també amb una mica d'enveja. Ho vam saber aviat, què feien. Ens va venir un neofalangista, distingit company d'estudis, el qual havíem perdut de vista des de l'inici de la guerra. Era un personatge que es donava to i ho feia amb èxit, tot i que just devia tenir els disset anys. Ens va explicar que la Falange s'acabava d'instalar a Reus —el llevat falangista reusenc resultava irrisori, quasi inexistent: abans de la revolta, hi havia hagut una sola cèl·lula, molt poc activa, dirigida per una dona estranya, poc coneguda, d'origen foraster i dotada d'un cognom inòit i rarament masculí: Magdaleno. El Santi, el neofalangista, ens va explicar que totes les forces militars que el règim tenia per aquí estaven esmerçades en la conquesta de Catalunya, perquè es temia una forta resistència a la part nord, i que calia arribar aviat a la frontera amb França i, com que a Reus estàvem desguarnits, feia falta que els nois de més de quinze anys —de divuit per amunt tothom estava mobilitzat— s'allistessin a les milícies locals de la Falange per ser armats tot seguit i fer els serveis de patrulla i de guàrdia. El Santi ens va explicar, de passada, que el veuríem poc a Reus, perquè els seus projectes eren molt considerables, però que en aquells moments col·laborava amb el seu pare, acabat de nomenar cap local precisament de les milícies de Falange. Nosaltres l'escoltàvem astorats, perquè enteníem que ens invitava que ens enrolàssim. Com que no reaccionàvem, després d'una pausa, i com si ho deixés córrer, ens va dir, amb una gran displicència, que ja ho veia que no érem gent moderna, que no estimàvem la modernitat i el progrés i que no enteníem el sentit avançat, revolucionari i universal del nou règim: de la Falange. I que per culpa de la nostra miopia deixàvem el nou impuls —capaç d'arribar qui sap a on, de contribuir a dotar l'univers d'un ordre nou— en mans dels franquistes més retrògrads: dels carlins.

Per un moment, escoltant el Santi, va semblar que l'èxit de la part renovadora del nou règim, en contra de l'obscurantisme que el podia engolir, depenia de nosaltres quatre. Nosaltres l'escoltàvem amb la boca lleugerament oberta. «Demà, a les deu, us espero al local», acabà dient-nos. Vam quedar atuits però també engrescats. Allò sí que era una aventura europea i no el tripijoc d'abans, amb aquells republicans de set pelatges, de qui els europeus no volien saber res. I de Catalunya, no saben ni que existeixi, ens deïem. I nosaltres podríem formar part d'aquella aventura, universal, potser, en la qual, al nostre rogle, seríem dels primers a col·laborar. I de pas, ens podríem passejar amb el màuser, per deixar bocabadades les noies, ara que tombaven tot el dia sense cap obligació escolar. Sense consultar-ho a casa, l'endemà, a les deu del matí, vam anar a enrolar-nos.

La Falange reusenca s'havia instal·lat als locals de l'entitat recreativa anome-

nada popularment «Círcol dels senyors», una mena de versió autòctona i *sui generis* de club anglès, creada pels burgesos d'aquí de mitjans de l'altre segle, en aquesta ocasió, per al seu propi gaudi. Ara els successors d'aquells burgesos —molt disminuïts en el seu poder creador— no estaven de sort. Amb la revolta, la UGT havia requisat els locals —els quals, de tota manera, haurien romàs ben buits perquè era, com a mínim, incòmode passar per senyor— i ara, alliberats per les forces de l'ordre, en lloc de retornar els locals, amb els honors que calia, se n'havia apoderat la Falange. Algun burgès, no tots, va quedar ben parat d'aquesta falta de respecte pel senyoriu, provinent d'uns dretaires tan recalitrants com els vencedors. Potser els feien pagar, pensaven, la seva fama de liberals *fin du siècle*, aneu-ho a saber; encara que, tret de singulars excepcions, el seu liberalisme estantís ja havia agafat ben decididament el camí de la corrupció.

Vam entrar fàcilment als locals, ben coneguts, a causa que per Tots Sants, amb la rifa de confitura, els del «Círcol» obrien excepcionalment les portes i deixaven entrar fins i tot els nois. Vam ser rebuts de bona manera, tot i que el Santi no va comparèixer, però son pare ja ens esperava. Ja sabia els noms i els va preguntar només per constatar-los. Sense gaires més diligències i amb quatre paraules dites més aviat distretament, ens va donar la consigna: «Demà a les set del matí, presenteu-vos a la presó. Tindreu la primera guàrdia. Vint-i-quatre hores». Encara que el coneixíem i estàvem sols, ens va parlar en castellà. Vam sortir al carrer una mica trasbalsats. Demà a les set del matí, doncs, el fusell, la primera guàrdia —res de passejar— i, entremig, la família: ho havíem de dir a la família.

Quan el meu pare va saber del que anava, es va indignar com poques vegades en tota la vida li vaig veure. «Aquest noi és boig» deia, irritat, però sense cridar ni mirar-me.

La mare intentava de calmar-lo sense donar-me la raó i, finalment, el pare va decidir no oposar-se al meu compromís. Certament, no valia la pena de fer-se mal veure; ell, de retop, havia estat, des de la seva fundació, afiliat a Esquerra Republicana, partit execrat pel nou règim, i esperava passar per un sedàs que en deien responsabilitats polítiques, cosa que no li feia gens de goig.

A les set del matí, de l'endemà, érem a la presó, al vestíbul de la presó. No ens feia gaire gràcia, val a dir-ho, la primera comesa. Ens hauria agradat molt més patrullar pel carrer o vigilar les cues dels forns, on la gent esperava la sortida del pa, l'abastament del qual encara no estava assegurat. Però en fi; allí érem, disposats a la feina. Ens va rebre el civil Carmona, reusenc d'adaptació i home de confiança del règim malgrat pertànyer al cos que Franco havia maleït en aquelles porcions que el juliol del 36 eren de guarnició a Catalunya i que considerava traïdores a l'aixecament. El Carmona era el comandant del lloc i la guàrdia la formàvem quatre nois de quinze a setze anys. El civil ja ens va avisar que allò seria dur: dues hores de punt i dues de descans. I, per menjar, xuscós i sardines de llauna, i aigua del càntir; i cap mena de sou ni estipendi a cobrar; per descomptat.

Les primeres hores van passar llires. Estàvem de punt en les torrelles, tan característiques en tot edifici amb alguna pretensió de fortalesa. Però la tarda anava caient i així que enfosquia el nostre ànim tirava més aviat cap a terra. Teníem més o menys la idea que la presó estava molt plena, precisament de presos polítics, com a dipòsit, abans d'enviar-los a Pilats, a Tarragona. Feia fred, i dintre les torrelles els minuts passaven amb una lentitud tirant a esfereïdora. Tenia gana, i set, i son, i vaig maleir quatre-centes vegades la meua idea d'allistar-me. La nit va ser llarga, i els relleus i els trasllats i l'estretor de les escales i els dilatats, inacabables silencis, van confegir com un malson que semblava pertànyer a una

dotzena de nits torturadores i no a una de sola. Per fi es va fer de dia, entre boires lletoses, de mala llet, i quan van tocar les vuit vam marxar volant cap a casa a colgar-nos al llit de sempre, sense enyorar el fusell abandonat amb alegria.

Però de fet ja érem al ball. El Carmona ja ens havia donat l'ordre: «Demà passat, guàrdia a la caserna».

Bastant consirosos, al dia assenyalat, a tres quarts de vuit, vam fer cap a la caserna, enorme, abandonada, maltractada de gravetat per dos o tres impactes de bomba, encara que l'edifici, extraordinàriament sòlid, continuava dempeus i n'haurien fet falta, almenys, quaranta, de bombes com aquelles, que mai devien passar dels 250 kg, per arrasar-lo. La devastació, tanmateix, era extrema, perquè l'enorme edifici feia anys que havia estat abandonat i reutilitzat només per urgències de la guerra, i, finalment, blanc de les bombes i, abandonat, a darrera hora, després de servir de dipòsit provisional i precari. Hi havia un escampall d'unes quatre dotzenes de fusells, i moltes caixes de munició petita; tot això era visible al pati central, ple, per altra banda, de munts de runa i de carretades de teules que havien volat per les explosions.

Calia fer guàrdia a l'enorme portalada de portes esventrades i sota cap concepte no podia entrar ningú. Érem quatre i tot anava a compte nostre: assumíem tota la responsabilitat.

Els rellevats ens van traspasar un rumor. Es deia que a l'Albiol havia quedat una companyia sencera de carrabiners republicans emboscada i hi havia perill que aquesta companyia baixés cap a Reus a abastar-se. La notícia ens va preocupar una mica, i la primera cosa que vam fer va ser muntar una mena de barricada a uns metres més endins del portal, a l'enorme passadís cobert que anava al pati; vam arrossegar bancs esclafats, cairats partits, portes arrancades i finalment tovots; al cap de cinc quarts havíem fet una barrera que semblava sòlida i ens vam mig ajeure al seu darrera per menjar-nos el primer xusco i la primera llauna de sardines. El fusell rus encara sobresortia com un pam i mig de l'alçada màxima que havia aconseguit el parapet.

Passava poca gent per l'esplanada que havia estat la plaça dels quaters i que ara anava a ser una molt ampla avinguda, la construcció de la qual estava a mig fer. Vam anar oblidant els carrabiners de l'Albiol, i l'avorriment començava de nou a amenaçar-nos; vam observar que el contingut de la llauna de sardines amenitzant el xusco partit no havia resultat tan saborós com els de la guàrdia anterior. De sobte, una explosió ens va deixar corglaçats. Abans que ens retornéssim, tot un estrèpit continuat i prolix d'espetecs, detonacions i esclats que arribaven de la part alta de la població, de la carretera de Castellvell, ens va revelar, sens ombra de dubte, que els carrabiners republicans, emboscats a l'Albiol, ja els teníem a sobre. I pel soroll allò no era una companyia, sinó dues o tres: un regiment sencer. Esgarrifats, ens vam ajeure darrera la barricada amb els màusers enormes clavats a la clavicula dreta, disposats a rebre a trets els atacants. Els minuts passaven i l'estrèpit es va fer menys intens; les detonacions i les explosions seguien, encara que molt més espaiades. I no apareixia ningú. No es veia ànima vivent. Teníem la gola eixuta i com més fort agafàvem el fusell, més ens tremolaven els braços. En sec el Tirinyero va treure el cap pel portal. «¿Què foteu aquí ajaguts? ¿Ja sabeu que s'ha calat foc al polvorí de ca l'Espinós?» Ca l'Espinós era, com tothom sabia, la fàbrica de coets. ¿Però qui s'havia d'anar a pensar que a aquelles altures encara hi havia explosius a Ca l'Espinós i que s'hi calaria foc precisament avui? El polvorí de ca l'Espinós era pròxim a la Boca de la Mina, i la fàbrica, a la carretera de Castellvell. Dels carrabiners, doncs, res

de res. Tornava la tranquil·litat i també, de seguida, l'avorritment. Però allò s'havia assembletat a una prova de foc; no a un bateig, però sí a un pre-bateig. Vam sentir-nos una mica més enrobustits, més segurs, menys neòfits. Vam jugar als quinze dits que un de nosaltres guardés la porta. Els altres tres vam anar cap al pati. Vam aplegar blancs: ampolles, pots de llauna, peces del tot idònies per aquella litúrgia que anàvem a iniciar. I ens vam passar la tarda, fins a quedar eixordats, fins a atipar-nos del joc, fins a tenir l'espatlla dreta terriblement adolorida, disparant contra tota mena d'objectes que anàvem situant a la base dels munts de runa. Era la primera vegada que disparàvem amb fusells de debò, amb munició autèntica, de la que mata. Estàvem satisfets. Ningú no va protestar del tiroteig. Ningú no ens va dir res. Ningú no ens destorbà. En començar a fer-se fosc, es va acabar el festival.

No sabíem exactament el que havíem de fer aquella nit. No havíem rebut cap ordre concreta; ni la del Carmona; només ens va dir que ens presentéssim al quarter al matí. Però per allà a les vuit del vespre, quan ja estàvem gelats, fastiguejats i una mica desesperats, van fer cap un parell d'homes grans a rellevar-nos. No vam demanar cap explicació. Ben bé no sabíem qui eren, i el que vam fer va ser volar cadascú cap a casa seva.

No teníem cap més ordre, i de moment pensàvem mantenir-nos muts, a les gàbies respectives. Però a mitja tarda van començar a donar per Ràdio Reus l'avís que tots els afiliats a la milícia de Falange es presentessin al local, a les deu de la nit. El mateix senyor Esteve, ex-tinent i veí de casa, em va avisar i va parlar amb els pares. A les deu, al quarter general; és a dir: al saló del Círcol.

Vam arribar al saló lleugerament esverats. Érem només vint-i-tres persones. Dirigiria la situació el pare del Santi, secundat pel senyor Esteve. «Que ningú no s'alarmi; però hi ha el rumor dels carrabiners emboscats i val més que patullem», ens van dir. Altre cop ens vam trobar amb el fusell rus. Van donar-nos cartutxeres, i munició; no gaire, per cert, i nosaltres pensàvem amb la del quarter i canviàvem mirades dialogants, però no ens vam atrevir a dir res; ells, els adults, ho sabien sempre tot infinitament millor; per què preocupar-nos, doncs? La nit ens va semblar extremadament llarga. Sort que no feia fred tot i que érem al gener. Ens va tocar la part baixa de Reus. El barri de la Panissola. La plaça d'Hèrcules. Els voltants de l'Institut. I el camp perdut, que anomenàvem «l'hort de la tia». I les estacions del carrilet: la de passatgers i la de mercaderies. Dels Escorredors ens va sortir un gos negre: un mastí; se'ns va abraonar; ens va acorrallar. Usàvem els fusells com si fossin escombres. L'empenyíem. No ens vam atrevir ni a etzibar-li un cop de culata. Ni a disparar-li. Van ser un parell de minuts angoixosos. Al final el vam allunyar a cops de pedra. Això va resultar el toc final. Tota la gallardia i la marcialitat se'ns va mustigar. Vam desitjar desesperadament que es fes de dia. I per fi, s'hi va fer.

La guerra era a punt d'acabar-se. Els militars s'havien cruspit Catalunya, sense cap resistència, i ara estaven contemplant amb arrogància el que quedava a la península de territori de la República, tot esperant que caigués de madur. Tothom veia que el final definitiu era cosa de quatre dies. Els locals de la Falange reusenca cada vegada tenien més requesta. A nosaltres, després de la mobilització nocturna, no ens van necessitar més. Ja arribàvem a ser com una trentena de nois que deambulàvem pel Círcol requisat, quan va fer cap el camarada Villegas. Era un falangista de Valladolid; un il·luminat; un missioner de la Falange destinat a alligonar els més joves. S'hi va posar tot seguit. No hi ha dubte que tenia ganxo; explicava els temes de forma atractiva, ensumava quan es feia pesat i,

quan ho notava, girava full; era un bon actor: coneixia el paper, el text de l'obra; sabia prendre el pols al públic que l'escoltava i actuar en conseqüència. No sé quina mena de personatge devia ser dintre de la Falange. Semblava bastant més que un simple monitor, que un instructor qualsevol; potser era un dissident peneït, de la corda de l'irreductible Hedilla; un idealista inofensiu, aprofitable per aquella feina poc mossegosa que no interessava als neofalangistes que anaven decididament al gra. Explicava els avatars de la Falange d'una manera seductora i descrivia el personatge del José Antonio de la forma més agradable; un José Antonio no pas «*mitad monje y mitad soldado*», com ell mateix deia, sinó com una mena de Dick Turpin, de Robin Hood, entre heroi i trobador, entre Gary Cooper i Leslie Howard. Ens va deixar provisionalment captivats i va marxar, cuita-corrents, a repetir les seves prèdiques per aquests mons de Déu. Tanmateix, tot aquell sidral del camarada Villegas va quedar absolutament esbravat en tres setmanes.

Molt aviat el *boom* de les organitzacions juvenils falangistes va arribar a ser espectacular. Entre l'esquer del triomf definitiu, la moda, els rumors que cap criatura no es podia matricular a l'Institut sense el carnet; entre la simpatia de les famílies dretanes i la prudència dels qui temien ser més mal vistos, les llistes de la Falange juvenil reusenca —i segurament les de tot Catalunya— van créixer de forma astronòmica. La invasió de nois i noies als locals del Círcol va ser tan copiosa que els *mandos* es van veure obligats a buscar nous espais per acollir les tendres multituds, uns espais ben separats, absolutament independents i distanciats, perquè quedés del tot clar que en aquell nou ordre no s'acceptava la barreja de sexes.

Pels nois van llogar uns locals molt coneguts a la plaça de Catalunya, als baixos i patis de cal Bartolí. Eren enormes i ben disposats. Durant molts anys havien acollit el Centre Autonomista Republicà, i els republicans autonomistes n'havien fet una bona distribució: sala de cafè, biblioteca, aules i despatxos, i un teatret enginyós, amb escenari de doble cara que donava a la sala de ball i al jardí. El Centre Autonomista Republicà era un partit (condemnat pels vencedors) d'aquells de dimensió mínima, limitada a la localitat, que en venir la República es van adherir a formacions polítiques d'àmbit nacional o estatal. Eren, de fet, casinos, o casinets, recreatius (tot i la seva intencionalitat i utilitat política), perquè allí el que predominava era el joc i la ballaruga, fins al punt que l'origen de l'afiliació de molts ciutadans en un partit o en un altre —decisió que després, amb la guerra, va poder costar la vida a algun dels protagonistes— depenia de la preferència pel xamelo o per la manilla o pel fet que la noia que li feia peça anés als Autonomistes, al Foment o a la Casa del Poble.

Amb tot, en arribar els falangistes a aquelles dependències del Centre Autonomista, les van trobar una mica tronades, perquè en aquells trenta mesos de guerra no s'hi havia tocat res. Per tal de condicionar-ho, després de sotmetre-ho a una lleugera encara que, per força, molt extensa emblanquinada, els *mandos* van decidir fer reformes. I semblava que tinguessin raó, perquè fins i tot hi havia algun compartiment dels essencials, com per exemple el de les comunes, situat al pati, que tot just s'aguantava dret perquè una explosió pròxima l'havia deixat malparat. Però les comunes ni les van tocar. El que van fer va ser avisar els guixaires. Els guixaires llavors no tenien gens de feina, perquè totes les energies del ram de la construcció estaven esmerçades en treballs urgents —hi havia mig poble enderrocat— i ningú no es podia ocupar en floritures, en acabats de luxe. El guixaire, l'empresari, parent d'algun dels capitosts, s'hi va abonar; hi va treballar setmanes i mesos i va deixar els sostres, especialment els racons, els angles, fets

una filigrana. Els qui s'hi fixaven —tots els nois més grandets, amb dues unces de sentit crític— donaven per descomptat que, una bona part de l'import desmesurat de les factures, se la repartien els *mandos* i el guixaire.

Durant dues dotzenes de mesos onades de nois amb uniforme falangista —vestits de blau, cofats de vermell i engavanyats de corretges— es van consumir d'avorrimment, durant moltes hores al dia, en l'antiga seu dels Autonomistes, perquè el que se'ls oferia no presentava ni el més lleu interès, ni la més mínima amenitat. L'assistència diària, als vespres, de tots els afiliats, era inexcusable, i no direm la de les festes, totes esmerçades en marxes i desfilades en les quals la llibertat de moviments quedava congelada per una mímica pre-militar que anava en contra de qualsevol gest espontani. No hi havia esport, ni jocs d'esbarjo; només la disciplina, i administrada, tot just, per tres o quatre adults grollers i obtusos. L'olfacte dels nois —un olfacte gens contaminat, gens intoxicat, encara— va detectar en bloc —en aquest cas, política a banda— que aquell muntatge era una presa de pèl descomunal. La cosa s'aguantava perquè els centenars de nois afiliats —en deien centúries— pensaven que l'organització era omnipotent, que un cop dins ja no te'n podies sortir i que si, per xiripa, ho feies, quedaves absolutament desqualificat per als estudis, per a buscar feina. Més tard, quan es va veure que aquella omnipotència en aquell capítol era fictícia, que en aquell capítol no sabien fer servir els ressorts repressius, la desbandada va ser general. Al cap de dos anys de l'arrencada, a les joventuts falangistes de Reus, només hi van quedar quatre gats.

Però tot això era peix molt petit: magenca dispersa. El cert és que més o menys eufòrics per la recuperació de moltes coses distretes que en fer-se més crua la guerra havien desaparegut, no ens adonàvem, de cop, del caient que preniem els fets diaris, un caient duríssim que ens anava submergint en un bany molt agre. Al principi, si en sentíem algun detall, fèiem el desentès, per comoditat. Però els espetecs van començar a tenir noms coneguts i rostres pròxims. Com quan van detenir i enviar a presidi el senyor Huguet, tan bon home, tan bon veí, tan pacífic. El senyor Huguet estava molt delicat de salut. «Aquesta gent ens pelaran a tots», deia el senyor Galetà, tip i cansat dels uns i dels altres. Un dia, a casa, vam rebre un telegrama provinent de Maials. Havien agafat, i era a la presó de Lleida, el germà de la meva mare. «Però si no s'ha posat en res», deia la mare. I era cert que els homes amb més responsabilitats de la zona republicana s'havien exiliat en massa. Però els vencedors feien la seva. Ens en vam queixar al Santi una de les darreres vegades, potser la darrera, que el vam veure. I el Santi va amollar la sentència que devia haver recollit de boca del seu pare: «Vosaltres el que volíeu és que us traguessin les castanyes del foc i a viure amb la panxa ampla». I molt aviat se'n va entornar cap a Barcelona, potser ja definitivament.

L'única alegria aparent que es notava era la rondaire moxiganga dels neo-falangistes, petits i grans, sempre, desplegada, per qualsevol pretext, per carrers i places, amb l'escàndol dels tambors i les trompetes engegat a tot gas. Nosaltres, ja amb una mala gana d'alta graduació, els anàvem seguint, collats, si us plau per força, a aquella mena de mal de sant Victo collectiu i simultani. No ens quedava ni el més lleu vestigi de l'entusiasme de les primeres hores. Queixar-nos a casa que allò era inaguantable tampoc servia per a res, perquè de seguida ens tiraven en cara el nostre enrolament voluntari. En una d'aquelles jornades, a finals del mes d'abril o a primers de maig, a Tarragona, després d'haver desfilat, més o menys galdosament, per la Rambla, les tres o quatre centúries de nois de

Reus vam acampar en un bosquet enjardinat, prop del cementiri, que s'enfilava una mica a la banda esquerra de la carretera que va als Pallaresos. Era un bosquet de cedres, em sembla, més aviat joves. Quan ens disposàvem a obrir les carmanyoles i dinar entre el sol i l'ombra, cosa bastant agradable en aquella època de l'any, els nois més furgadors van adonar-se ràpidament que el terreny aquell era singularment sollat i esgarrapat tot i que no corresponia a un lloc de pas. La curiositat va anar creixent i escampant-se. De seguida vam veure del que es tractava. I per si hi havia cap dubte, un de nosaltres va trobar una gorra sencera amb un tros de cervell com el puny que encara suquejava. Érem al lloc on s'afusellava, cada matinada, els republicans condemnats. Tots els nois, sense esperar cap ordre, vam saltar d'aquell bosquet amb horror autèntic. Els *mandos*, amb molt pocs comentaris, ens van conduir uns centenars de metres més enllà. Vam dinar, en un silenci glaçat, a l'antic camp d'hoquei del Gimnàstic.

XAVIER AMORÓS